

Orbán Balázs székelyföldi fényképei

Levéltáraink, könyvtáraink felbecsülhetetlen értékű kincset rejtegetnek; ezt mindannyian tudjuk, de ma is felleltározatlanul hevernek évszázados iratkötegek, sok az átnézetlen kolligátum, az azonosítatlan fénykép. És mert — tartok tőle — még sokáig jogos lesz e panasz, rá is térek arra, ami időszerűvé teszi e sorokat. Évszázados kallódás után, a marosvásárhelyi megyei könyvtárban *előkerültek Orbán Balázs eredeti fényképfelvételei.*

Vegyük szemügyre a nemzetközi mércével mérve is ritka, értékes fotokincset. Több száz fényképről van szó, amelyek mind a múlt század hatvanas éveiben készültek. (A részletesebb kutatás révén megközelíthetjük az egyes fényképek keletkezésének pontosabb időpontját. Addig arra kell szorítkoznunk, hogy mikor gyűjtötte össze a Székelyföld leírásának anyagát. Azt is tudjuk, hogy az I—II—III. kötetek illusztrációs anyagát a „szerző és Mezei József fényképei és rajzai után“ metszették fába. A következő három kötet képanyagát már kizárólag a „szerző fényképei és rajzai után“ készítették.) A képanyag mérete változatos: a néprajzi felvételek 6/9-es formátumától a napjainkban is tekintélyes nagyságot képviselő 30 centiméter széles tájképig terjed. Panorámikus felvételeknél nem riad vissza a montázs nehézségeitől sem... Témaköre változatos: falusi és városi életképek, műemlékek, kegyszerek, néprajzi felvételek, ipartörténeti dokumentumok, gyárak, bányák, tutajkikötők, iskolák, fürdőtelepek, barlangok, sziklák, sajátos tájak. Egy szóval mindaz, amit hűséges fametsző-átíratban a Székelyföld leírásából ismerünk. (A most előkerült fotók között néhány eredeti Orbán Balázs-rajzot is találtunk — például a Rapsonné várát ábrázolót — amely kiváló rajztudásról tanúskodik.)

Leltári szemmel közelítve, nagyjából ez Orbán Balázs fotohagyatéka, amely a kötet megjelenésének századik évfordulóján bukkant elő. (Csak sajnálhatjuk, hogy nem egy évvel korábban: ez esetben pompás fotoriport-kötettel ünnepeltük volna a centenáriumot.) De ne panaszkodjunk, az anyag így is rendkívül értékes. Bár nincs lehetőségünk — legalábbis pillanatnyilag — a kellő összemérésre, annyit már most megkockáztathatunk: ilyen képanyagot a világ legrangosabb múzeumi is örömmel fogadnának.

Mire alapozzuk az előlegezett rangot?

Előttünk a New York-i Modern Művészetek Múzeuma kiadásában megjelentetett Fototörténet, Beaumont Newhall nagyszabású műve. A bőséges illusztrációs anyagban látni jobb, merészebb felvételeket, mint az Orbán Balázséit. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy e korszak hivatásos fényképészei — a kolozsváriak is! — évekkal megelőzték Orbán Balázst, már ami a technikai tökélyt, a kivitel gondosságát illeti. Ezzel szemben: adva van egy egységes koncepció alapján létrehozott, teljes egészében fennmaradt (ritka kivétel ez), egyetlen szerző által kidolgozott (tekintsünk itt el Mezei néhány felvételétől) *fotoriport*, amely — ismerjük

el —, valóban raritás. Hazai vonatkozásban mindenesetre Orbán az első, aki Daguerre találmányát a tudományos-irodalmi leírás szolgálatába állítja. És ami fokozza az egyéni teljesítmény értékét: olyan körülmények között vállalkozott a hatalmas foto-dokumentáció készítésére, hogy nehéz volna túlbecsülni. (Nemcsak arra utalunk itt, hogy a „magános utas“ nehézkesen mozoghatott ormótlan fényképezőgéppel; de vállalnia kellett a mesterség „kockázatait“ is. A Nyárád völgyében majdhogyan meg nem verték a babonás földművesek. Prikulicsnak vélték.)

Életrajzírói feljegyezték, hol és kitől tanulta a mesterséget. A fotótörténet periodizálásában az 1852-es esztendő felvételeit technikai szempontból „ősnymtatványoknak“ tekinthetjük. Ebben az időben a száműzetésben élő Victor Hugo és fiai Jersey szigeten behatóan foglalkoztak a fototechnikával. Ők és Auguste Vacquerie, a költő, albumot állítottak össze szigeti életükről. (Hugo az első, de korántsem az utolsó a fényképező irodalmi nagyságok közül. Említsük meg itt Shaw és Ehrenburg nevét — mindkettő önálló kötettel jelentkezett a fotoriportázs és művészet terén.) Mindössze 13 éves tehát Daguerre tudománya, amikor Orbán Balázs Jersey szigetén Hugo környezetében az első leckéket tanulja belőle... A fotográfia ez idő tájt jelentőset lép: az angol Archer kidolgozta a kollódiumos nedves eljárást. Megszületik a Vándorfényképész jellegzetes vásári figurája, lassan-lassan már a széles tömegek számára is elérhető áron készítik a fényképfelvételeket. Orbán Balázs visszatér Erdélybe, a hatvanas években hozzálát élete főművének, *A Székelyföld leírásának* dokumentációs munkálataihoz. A fényképezés negyedszázados jubileumát tartja. Nincs miért meglepődnünk tehát, hogy Baróton, a vásárban, felkéri a „szegény bárót“, készítené néhány „gyorsfényképet“ modelljeinek. Nem utasítja vissza a barátságos kérést, átadja a képeket — és minimális összeget kér értük. Bizonyára nem többet, mint amibe a nyersanyag került.

Hogy milyen kamerával járt — ezt legalábbis pillanatnyilag nem tudjuk. (A napisajtó ez időben gyakran foglalkozik a fényképezéssel, lehet, hogy Orbán Balázs működésének e vonatkozásait is leírták valahol.) De hogy abban az időben hogyan jártak a falvakat, s főleg hogyan készítették a divatos havasi tájfelvételeket az amatőr és hivatásos fényképészek, azt jól ismerjük. A kamerák méretei imponánsak voltak (noha a „miniatürizálás“ már hódított). A gépek súlya hozzávetőleg 10—15 kiló lehetett. (A múlt század „rekordja“: a 91/112 cm-es negatívra dolgozó kamera. Egy-egy üveglemez 19 kg volt.) A fényképész csigaként hátán cipelte zsákba csomagolt sötétkamra-sátrát, vegyszereit, lemezeit. Az igényes amatőrök egy-egy környező hegycsúcsra „foto-expedíciót“ szerveztek. Lóháton, parádés segédlettel közelítették meg a felvételezés színterét, felverték a sátorot... Orbán Balásról feljegyezték, gyalogszerrel járta be a Székelyföld közel félezer települését. Hihetetlenül nehéz feladatra vállalkozott, amikor történelmi, néprajzi, geológiai, művészettörténeti kutatómunkája mellett a foto-dokumentációt is végezte. Nem lehetett könnyű egy jó látószög kedvéért felcipelni a nehéz kamerát a Solyomköre vagy a borszéki Medvék barlangjához. És ha elgondoljuk: lencsevégre kapta a marosújvári tutajkikötőt, Szentkeresztbánya hengerművét, Parajd sóbányáit... A mai utódnak nagyra kell becsülnie a száz esztendővel ezelőtti fotoriporter egyéni teljesítőképeségét.

Következetesen Orbánról, a fotoriporterről szoltunk. Felmerül a kérdés — szabad-e annak neveznünk? Ez időben a fotoriportázs már nem járatlan út. Szathmáry Papp Károly a fényképezés hőskorában fotoriportot készít a Krim-félsziget hadszínteréről — 1854-ben! — egyidejűleg Roger Fentonnal. Képeit a román kor-

mány megküldi az európai udvaroknak, ahol e felvételek átütő sikert aratnak... Orbán Balázs ilyen értelemben nem fotóriporter. De a képek beható elemzése után azt sem állíthatjuk, hogy pusztán a „precíz dokumentációra“ törekedett volna. *Alkatában, szemléletében igenis fotóriporter volt.* Az akkori technika fejletlensége korlátozta a „másodperc töredékének, a tűnő pillanatnak“ megragadásában — képei azonban azt bizonyítják: erre törekedett. Udvarhelyen, Baróton, amikor a zsbongó vásárosokat fényképezi, vagy a borvizes székelyeket; és Gödén, amikor a lóvasúttal fát szállító erdőmunkásokat örökíti meg... Ahol a technika határt szabott igyekezetének, ott a rajzoló egészíti ki a fényképész tehetetlenségét. Egyik jellemző felvétele Radnóton készült, a Maros nagy kanyarában, a kastély alatt. Orbán Balázs itt belerajzol a kész fényképbe — egy tutajt, háttérben személyt szállító kompot. Utasítja a fametszőt: ezeket vegye be a képbe, mert odatartoznak. Az Aranyos szorosában az Örvénykövet fényképezi. A kép alatt írásbeli utasítás a rajzoló számára: „egy pár szekeret az útra, nagy ernyős szekeret.“ Mindenütt igényli a mozgást, a lüktető, eleven életet — nem tagadva meg ily módon mesterét, Victor Hugót.

Nem fejezhetem be az Orbán Balázs képeiről nyújtott, korántsem kielégítő jelentést anélkül, hogy ne utaljak egy évszázados tévedésre. Kós Károly egyik tanulmányában megemlíti, hogy Orbán Balázs felvételei nem sikerültek a legjobban... Ezt az adatot az *Archeológiai Értesítő* 1869-es folyamában megjelent cikkéből veszi. A recenzens R. F. (Rómer Flóris) szó szerint a következőket írja: „Azonban, hogy ne látszassam fogadott prókátornak, van egy-két észrevételem a metszvények iránt, melyek, bár a rajzok legügyesebb rajzolóinktól származnak, mégis több helyen *igen kétesek*, úgyhogy nem tudjuk: rét van-e előttünk vagy víz, sziklák-e vagy hullámzó földterületek? Azt gondolom, hogy a kissé sötét, határozatlan eredeti fényképek ennek okai, és ha Greguss, Keleti vagy más valaki ezen tájképeket természet után rajzolta volna, bizonyosan másképpen néznének ki, és a vidékről tisztább fogalmat adnának. Ez nemcsak magam észrevétele, de másoktól is hallám.“ Attól tartok, a jeles archeológus túlzottan igényes lehetett Orbán Balázssal szemben. Mai szemmel nézve a képeket, egyszerűen el vagyunk bűvölve tisztaságuktól, remek beállításuktól. Igaz, néhányukat megviselte az idő; de egy jó rajzoló még így is tökéletesen rekonstruálhatja ezek alapján a tájat. Az embernek önkéntelenül is az jut eszébe: hátha már a fényképész contra grafikus vitának is évszázados hagyományai vannak?!

Még egy utolsó megjegyzés az itt ismertetett foto-lelettel kapcsolatosan... Megítélésünk szerint tartozunk azzal Orbán Balázssal, az eddig homályban meghúzódó fotóriporternek, hogy *A Székelyföld leírása* centenáriumát most újabb posztumusz művének nyilvánosságra hozatalával ünnepeljük. „Százestendő fotóriport a Székelyföldről“ címet adnánk e hallatlanul izgalmas kötetnek. Annak idején, hogy a Székelyföld leírása megjelenjék, a lapok felszólították olvasóikat: 12 forintos előfizetéssel bábáskodjanak a nagy mű megjelentetésénél... Reméljük, a mai kiadó ennél több megértésről tesz tanúbizonyságot.

Orbán Balázs fotográfiai hagyatékának felbukkanása kitűnő alkalom, hogy felmérjük: hogyan gazdálkodunk fotográfiai örökségünkkel. Anélkül, hogy ezt részletekbe menően bizonyítanunk kellene, megállapíthatjuk: rosszul. És, ha nem látunk hozzá haladéktalanul, hogy tudományos alapon újraszervezzük a 130 esztendő fototékájának őrzését, gondozását, a jövőben nagy árat kell majd fizetnünk nemtörődömségünkért.

Legyen szabad személyes tapasztalatokkal megvilágítanunk az itt felmerülő problémák egyik-másik vonatkozását, kibővítve az *Előre* 6629. számában közölt „előzetes“-t.

Az utóbbi években irodalomtörténeti monográfiákhoz készítettünk foto-illusztációs anyagot. Nagyonbár régi, sajnos igen „patinás“ felvételek reprodukálása volt a feladat. Azt hittük, legalább a két világháború között alkotó irónemzedék életéről tudunk majd eleven, riportszerűen ható fényképek tömkelegéből válogatni. Csalódtunk. Kénytelenek voltunk azt fényképezni, ami épp kéznél volt. Még akkor is, ha tudva-tudtuk: ezek a képek jelentéktelenek. A képanyagban jelentkező üröket olykor a korabeli sajtóban megjelentetett, gyatra minőségű felvételek reprodukciójával pótoltuk. Ez annál bosszantóbb volt, mert nyilván kitűnő műtermi és amatőr-felvételek szárai őrzik e korszak alkotóinak emlékét. Barátok, tisztelők, rokonok albumaiban lapulnak, olykor padlásokon porosodnak, elfelejtve, akár egykor Petőfi dagerrotípiája. Nincs, aki felkutassa őket. A foto-dokumentumok összegyűjtése fáradságos, szerencsétől is függő, nagyfokú tapintatot igénylő munka. És ha csak a huszadik, a „fényképező“ századról lenne szó... Mitévő legyen a szerkesztő, ha Brassai Sámuel képmásait kellene felkutatnia?!

Az erdélyi fotótörténet kiemelkedően nagy egyénisége, a kolozsvári Veress Ferenc (dagerrotipista és fényképész, az első szakfolyóiratunk szerkesztője és a fotográfia egyetemi előadójának, nagytehetségű kutató) annak idején díjmentesen felajánlotta értékes gyűjteményét az Erdélyi Múzeumnak, egy leendő fénykép-múzeum alapkövéül... Nem új tehát a javaslat: szervezzék meg — a vizuális kultúra századában — a *fényképzési múzeumot*. Dokumentációs és művészi értéket tekintve, néhány év alatt minden bizonnyal felőne legértékesebb gyűjteményeink sorába.

Értékes kollekciónak persze ma is vannak. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban beletekinthettünk a Cion-kollekció képanyagába. Nagyonbár a múlt század második feléből származó, közéleti személyiségeket ábrázoló kitűnő gyűjtemény. A könyvtár szakemberei igyekeztek azonosítani a felvételeken szereplő személyeket. Őket — érthetően — nem a fotográfus személye, műterme, technikája érdekelte. Holott, ha ilyen szemmel nézegetjük a képeket, már első közelítésre is milyen hallatlanul érdekes anyag bontakozik ki előttünk... Egy felvétel a portretista Barabás Miklós budapesti műterméből (mint fényképész nyomába sem ért festő-önmagának). Néhány, az 1850-es évekből származó Veress Ferenc-portré... Dátumozás nélkül két felvétel Orbán Balásról... Szathmáry Papp Károly, Bukarest első „udvari festője és fényképezője“ is szerepel itt egy sor felvétellel. Vagy nézzünk be Marosvásárhely múzeumaiba. A Bolyaiak múzeumában őrzik Bolyai Farkas felravatalozásának dokumentum-fényképét, 1856-ból. Valóságos fotográfiai „ősnymtatvány“... A marosvásárhelyi állami levéltárban láttuk a Lányi-hagyaték fényképanyagát. Megannyi értékes felvétel a századforduló Marosvásárhelyének kulturális életéről. Nyomban fel kellene dolgozni ezt az anyagot is. Fogytán a legidősebb generáció, aki segítséget nyújthat az azonosítás műveletében. És a Bernády-éle fényképalbum: az első világháború előtti Marosvásárhely „fotográfiai leltára“. A református egyház őrzik az albumot; csak kevesen ismerik. Egyszóval: gazdagok vagyunk fotoemlékekben — ezért nem törődünk velük eléggé. Ha majd a külföldi turisták vadásznak rájuk — mint most az ikonokra, mozsarakra —, talán mi is jobban megbecsüljük a dagerrotípiákat, ősrégi lemezes-gépeket. Akkor szóba kerülhet egy fotomúzeum alakítása is...

Mi a teendő?

Nagyarányú beruházásra, jelentős anyagi juttatásra nincs szükség. Valamilyik vállalkozó szellemű múzeumunk mellett két-három egyszerűbb hozzáértő kutatóval meg lehetne indítani a gyűjtést, az anyag rendszerezését. A fotomúzeum létezése önmagában is elindítaná a donációs áradatot. És amihez nem lehetne hozzájutni ingyen, azt meg is lehet vásárolni: a sárguló fénykép ára minimális. Ha van megvásárolhatóan, de közérdeklődésre igényt tartó felvétel: reprodukálhatjuk. Három szekrényben el lehet helyezni száz esztendő időtálló fototékáját... A múzeum munkaközösségének feladata lenne továbbá, hogy az egyes tudományos intézetek birtokában lévő értékes képanyagot nyilvántartsa, szükség esetén eligazítsa a kutatókat. Végül: a fotomúzeumra hárulna a hazai fotóművészeti alkotások megőrzése, az állandó jellegű kiállítás megszervezése.

Az Orbán Balázs fotolelet előbukkanása ürügyén, ha csak vázlatosan is, de felvetettünk néhányat a fotolelet égető problémái közül. Reméljük, e rövid bevezető szélesebb körű véleménycsere kialakulását szolgálja, amelynek eredményeként megszületik majd a Veress Ferenc megálmodta fényképmúzeum.

Erdélyi Lajos

Vallatás, 1941

Részlet egy készülő önéletrajzból

A kis autó a Bethlen Gábor utca felé fordult és egy-két perc múlva bekarodott a 82-es kaszárnya udvarára. Két kísérőm nagyokat lépve szóltanul jött mellettem, aztán az egyik földszinti terem ajtaja előtt megállottak. Levették kezemről a hurokra kötött zsinort, s az alacsonyabbik, fejével az ajtó felé intve, megszólalt:

— Indíts!

Egy fiatal katona bámészan nézett rájuk, és kinyitotta az ajtót. A teremben már mintegy negyvenen lehettek, köztük két-három nő. Az egyikben azonnal felismertem L. J. feleségét, noha mindannyian mellükön keresztbe font karral álltak, arccal a fal felé fordulva.

— Álljon oda! — szólt egy parancsoló hang. — Kezeket karba, arccal a fal felé.

A tiltó parancs ellenére sokan mozogni kezdtek, és felém fordultak. A kakastollas rájuk förmedt:

— Ne forogjanak! Ha viszket az oldalbordájuk, megvakarhatom, de azt nem fogják megköszönni!

A fal felé fordulva a látott arcokból igyekeztem kikövetkeztetni, mi történt. Ismert kommunista vezetők mellett szimpatizánsok és a mozgalomtól idegen emberek, mint például L. J. felesége! De ott volt Jóska bácsi. N. Jóska, L. Gyula, C. Feri is Szászrégenből, F. Simi, Salamon Ernő, a költő. S ott volt testvérbátyám, Károly is. Egy sor ismeretlen arc között felismertem G. Ernőt, a kereskedőt, aki néhány nappal ezelőtt az utcán megszólított, és elmesélte, hogy a rendőrségtől nála járt valaki, és nagyon udvariasan érdeklődött egy szőke nő után, aki időnként nála lakott. A „szőke nő“ Szabó Júlia, akinek akkor még a nevét sem ismertem, az 1941-es nagy erdélyi kommunista letartóztatások

Baroth piacza Erdővidéken

ORBÁN BALÁZS KORABELI FELVÉTELEI

(A szerző eredeti megjegyzéseivel)

Udvarhely, alsó piacz a város hátról, Szent Templom, és Collegiummal.

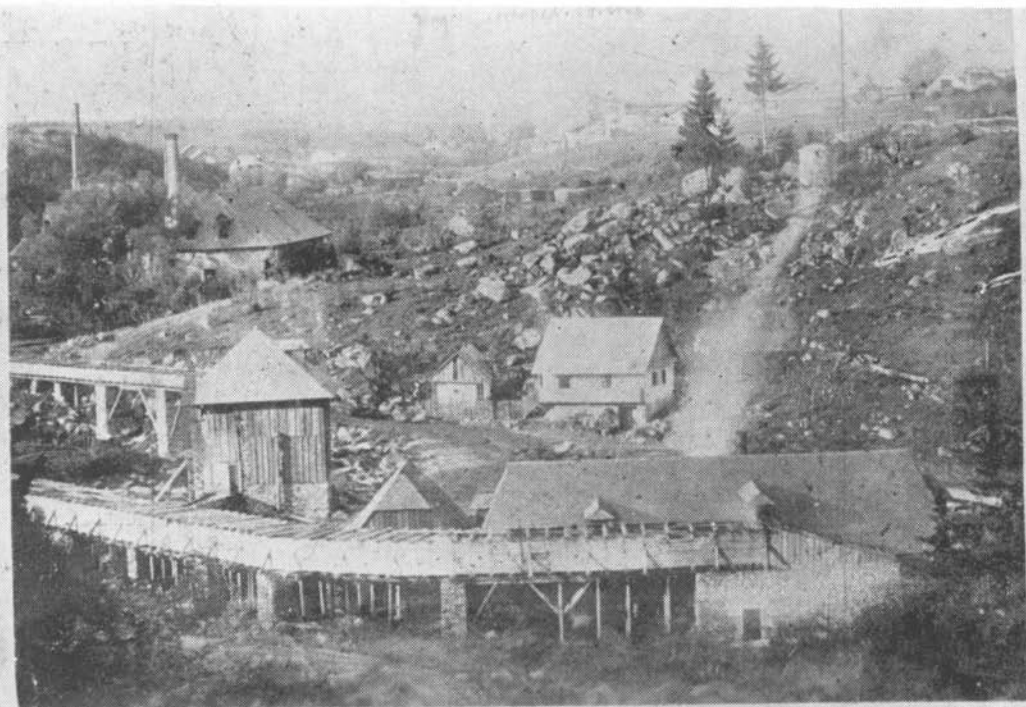

Faxallító vasút Gyöden

ORBÁN BALÁZS KORABELI FELVÉTELEI

(A szerző eredeti megjegyzéseivel)

Szent Keresztbányán

2. sz. felvétel

II kontyot korekben

II 1

legény és leányok

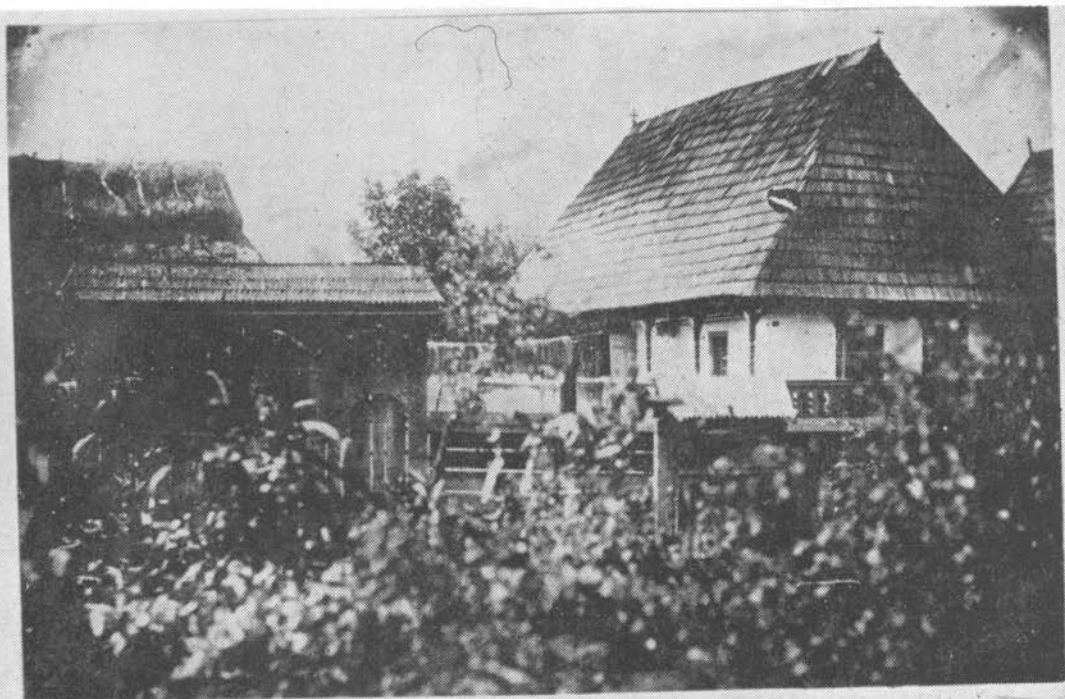
Menyecské fátyol nélkül.

Fátyollal.

Lövetei népi viselet.

ORBÁN BALÁZS KORABELI FELVÉTELEI

(A szerző eredeti megjegyzéseivel)

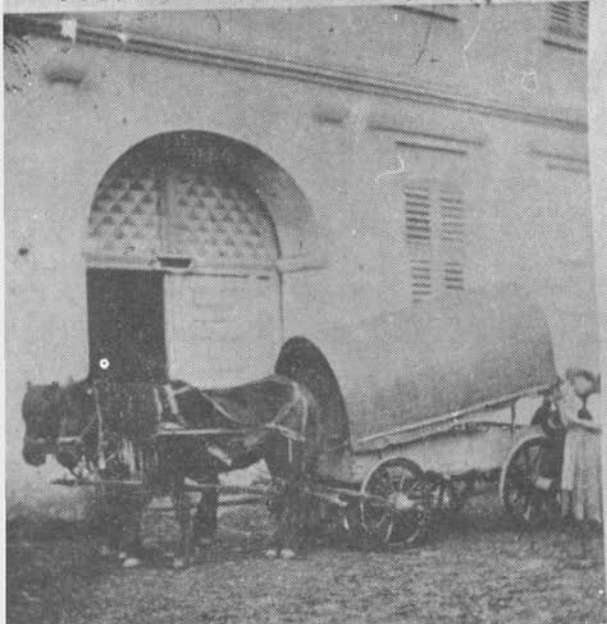
IK

Ezer van egy nagy galambbugos kázm i'c. (Léptent)

Egy székely lakó (udvar hely székely)

Borvízes székely (IVK)

Borvízes székely emelt ornyóval

vározi polgár öltözék
(IK)
A Régi várast állított
p. l.

I hatékony

**ORBÁN BALÁZS
KORABELI FELVÉTELEI**

(A szerző eredeti megjegyzéseivel)

Havasagi népviselet
Kisvárdhelyi székely

legfőbb okozója, aki az első megpróbáltatások alatt már áruló lett (vagy talán már azelőtt is az volt).

Annyira különfélék voltak a letartóztatottak, hogy inkább tömeges internálásra gondoltam: a háború miatt, mintsem egy nagy lebukás kezdetére. Két hét telt el azóta, hogy a hitlerista hadsereg betört a Szovjetunióba, és néhány nap óta a horthysta Magyarország is hadat üzent a Szovjetnek. Ezért gondoltam először az internálásra.

*

Az órákon át való mozdulatlan állás után, ahol a tekintetet egy pontra kellett szegezni, egyesek rosszul lettek. Felmosták, és rövid pihenő után újra a fel mellé állították őket.

Este 9 óra előtt a katonák néhány öl szalmát hoztak, szétterítették, aztán a csendőr kiadta a parancsot:

— Lefeküdni!

Holtfáradtan zuhantunk a gyér szalmára, de a fáradtság ellenére sém jött álom a szememre. Reggel öt órakor felverték, és újra a fal mellé állítottak. Később árpakávét hoztak és egy darabocska komiszkenyeret. A kávé megittam, a kenyér nem ment le a torkomon.

Reggelre már elvettem az internálás gondolatát, a szigorú intézkedésekből s a durva bánásmódból arra következtettem, hogy egy óriási méretű lebukás történt, de hogy honnan indult el, nem is sejtettem.

7 óra tájt két civilruhás egyén lépett a terembe, és a nevemet szólították. Kint a folyosón kötél-béklyót tettek a kezemre, és a tegnapi kisautóhoz vezettek (a horthysta csendőrség „Steyer“ típusú kisautója volt, azóta sem bírom még látni sem ezt az autótípust).

*

Két-három percnyi rohanás után az autó a Régi Kórház utca egyik villaszerű földszintes házának udvarára kanyarodott be. Az udvaron csendőr ácsorgott. A két civil egy üres terembe vezetett, és arccal a fal felé fordított. Egyetlen szót sem szóltak hozzám.

A terem közepén íróasztal állt, mellette szék. A hátsó ajtó egymás után többször kinyílt, ilyenkor mindig bejött valaki. Az egyik belépő harsányan köszönt: „Jó reggelt, urak!” Kórusban válaszoltak reá, aztán egy katonás hang szólalt meg:

— Tisztelettel jelentem, elővezettük a Palit (csak így: per Pali...).

— Fordulj meg! — szólt rám egy parancsoló hang.

Megfordultam. Egy nálam valamivel alacsonyabb, tömzsi, bajszos ember állt előttem, szürös szemét szigorúan összevonva végigmustrált.

— Tudod, miért hoztunk ide? — kérdezte.

— Nem — mondtam, és igyekeztem magamra nyugodtságot erőszakolni. Pedig már tudtam. Ahogyan végignéztem a nyolc-tíz civilruhás alakon — köztük az óriástermetű, szadista Bányai Pálon és a gyűlölettől izzó szemű köpcös-bajuszoson — Pálinkás János csendőr-alhadnagy volt —, teljesen tisztában voltam vele, miért hoztak ide. És megkezdődött a vallatás, pontosabban annak előjátéka.

— Szóval nem tudod, miért hoztunk ide? Na, mindjárt megtudod — szólt jelentőségteljesen. — Hol dolgozol?

— A cukorgyárban.

— Milyen ember Krammer, az igazgató?

— Nem tudom, én munkás vagyok, nem érintkezem vele.

— Figyelik, felügyelő urak?! Védelmébe veszi a zsidót...

— Biztosan ő is zsidó — szólt az egyik felügyelő.

— Székelyek voltak az őseim, de akit nem ismerek, arról nem tudok véleményt mondani.

Pedig ismertem Krammer igazgatót. 1941 januárjában magához hívatott, és szinte bocsánatkérően mondta: „Kérem, ne gondolja, hogy az 1940-es elbocsátása az én akaratomból történt. A volt szigúranca kategorikusan utasított erre... Tudom, hogy ön milyen megpróbáltatásokon ment keresztül azóta... Lehet, hogy én is végigjáróm azt az utat. Csak azt nem tudom, lesz-e nekem lelki erőm elviselni, mint önnek. Látja kérem, formálisan még igazgató vagyok, de lényegében csak egy tolerált valaki. Várom a napot, amikor engem is kidobnak, és tehetetlenül várom a magam és családom megsemmisülését. Szüleim Csehszlovákiában laktak, két éve semmit sem tudok róluk. Teljes lelki összeomlásban élek hónapok óta a bizonytalanságtól, ami előttem áll...” Csak néztem a hatalmas, jól ápolt embert, aki nemrég még hatalma tudatában büszkén ment végig a gyárudvaron, és centiméteres fejbiccentéssel fogadta az igazgatónak kijáró köszönéseket. És most összetörve, a jövőtől való félelmében szabadkozik, és panaszkodik egy munkás előtt, elismerve annak lelkierejét a megpróbáltatások leküzdésében — és kételkedik a maga erejében, ami soha eszébe sem jutott, amíg hatalmon volt... Mindez látomászerűen, a másodperc egy töredéke alatt szaladt át tudatomon. De gondolatom megszakadt — Pálinkás János csendőr-alhadnagy úr ököl-lel az arcomba sújtott.

— Ne pofázz! Tudjuk, ki vagy! Ha nem vagy zsidó, akkor zsidóbérenc bolsi vagy!

— Nem vagyok bérenc — mondtam halkán, mert az állkapcsom az ütéstől alig mozgott.

— Hol van a Bori? Ki a Bözsi, és hol van?

— Nem tudom, nem ismerem őket.

Pálinkás János egész erejével szivgödrön ütött. A térdem megroggyant, öszszecsuklottam. Két civil odaugrott és fölemelt, tartottak, hogy el ne essem, amíg egy harmadik egy pohár vízzel arcon öntött.

— Állj egyenesen — parancsolta Pálinkás János. — Amikor 19-ben az elvtársaid három bordámat összetörték, akkor is egyenesen álltam, mert én is székely vagyok, de nem olyan, mint te, te zsidóbérenc!

*

Az emberi sors úgy forog sokszor, mint egy taligakerék. Egyik falfája lent, a másik fent. Megvert, megalázott állapotomban hol gondolhattam volna arra, hogy alig hét évre rá a magyarországi népbírószágtól halálra ítélt és a Román Népköztársaság területén büneiért felelősségre vonás végett kiadott Pálinkás János a kolozsvári börtön folyosóján — ahol meglátogattuk Micu Ioan elvtársal, a volt szamosfalvi kínzó tábor foglyával — lehajtott fejjel, reszketve fog válaszolni kérdéseinkre. Nem emlékezett semmire. Nem vert meg senkit, semmi rosszat nem csinált életében. Még azt is letagadta, hogy a Székelyföldön született, ami lehet, hogy igaz is volt. Nem vállalta büszkén a gaztetteit — és nem hencegett származásával, mint 1941-ben, amikor nyolc csendőr-nyomozó asszisztálása mellett ököl-lel sújtott az arcomba.

— Nos, felügyelő urak, mi a véleményük? Amint látják, Pali nem emlékszik semmire, és nem tud semmiről!

— Ez egy öreg bolsi-róka — szólt közbe vontatott hangon az óriástermetű Bányai Pál.

— Nos, felügyelő úr, átadom, foglalkozzék velem, emlékeztesse!

Bányai pár lépést tett felém, hatalmas mancsával átfogta hátulról a nyakamat, és maga előtt taszigálva, az udvaron levő pincelejárát felé vonszolt.

— Komám, hozd a kegyzereket — szólt oda hanyagul a társának.

A kegyzerek... egy kisebb gumibot, egy teherautó körbevágott gumiabroncsa, meg egy hosszabb puha króm-szír.

A pince betonpadlója tisztára volt seperve. Pad, rajta mosdótál és egy nagy kancsó, tele vízzel — minden előkészítve a vattatáshoz... (A mosdótál hideg vízzel azt a célt szolgálta, hogy lohassa a gumibottól megvert csupasz talpakat. A pad hivatását később ismertem meg.)

— Add ide a praclidat — mondta kedélyesen a hóhér-óriás, és a kezem felé nyúlt. Elkaptam a kezemet, és a hátam megé tartottam. Vontatott bikahangján odaszólt a társának:

— Legyintsd csak meg, hogy térjen észhez!...

A gumibot lesújtott a fejemre, s én előrebuktam.

Féláljultan éreztem, hogy motoszkáznak rajtam. Amikor teljesen magamhoz tértem, csuromvízesen a hátamon feküdtem, mozdulatlanságig gúzsba kötve.

— Na, hajlandó vagy beszélni? — kérdezte az óriás minden harag vagy izgalom nélkül.

— Nincs mit mondjak — válaszoltam halkán.

— Hát, akkor vess magadra, öregem... Uraim, kezdhethük... nem azzal... hát nem látod, hogy öreg bolsival van dolgunk?

Kivette a segéd kezéből a vastag gumibotot és a talpamra vert. Egyetlen szól nélkül, szitkozódás nélkül süjtött le tíz-tizenötször.

— A vízbe! — szólt parancsolólag a segédnek.

Valaki a fejemet tartotta, a lábaimat megemelték és a mosdótálba tették. Néhány perc múlva újra kezdődött a talpalás. Mintegy 50—60 ütleget kaphattam a talpamra, aztán kezdődött a futtatás. Tulajdonképpen nem is emlékszem pontosan a kínzásaimra — csak rémlik, hogy így volt. Néhány perces körbefuttatás után, néhány perces pihenő jött. Ők gondolkozási időnek nevezték. Aztán újra-kezdődött... gúzsba kötés, verés, hidegvizes pakolás és közben futtatás. Futni nem tudtam. Az első talpalás után úgy éreztem, összetörték a lábszárcsontjaimat. A talpaim úgy sajogtak, mintha tüzes vason álltam volna. Három-négy lépés után elestem. Fölráncigáltak a földről, és egymás felé taszigáltak. Ekkor már négyen voltak a pincében, és mindegyik serénykedett a kínzásban. Mintegy két óra múlva — a harmadszori talpalás után — fölmostak.

A hóhér-óriás dicsekedve mondta:

— Na, nem megmondtam, hogy öreg bolsi-róka ez?... Na, nem baj, öregem, beszélsz te mindjárt.

A padra kötözték. Két lábam szétfeszítették, és a heréimet kezdték ütögetni. Kisebbs ütésekkkel. Minden ütés után úgy éreztem, szeget vertek az agyamba. A segéd, aki szabályos időközökben ütött a kisebbik gumibotot, gyengébb idegzetű volt, úgy látszik, nem bírta az állandó hörgést, velőt hasító kiáltásaimat. Maga is ordítani kezdett, és nagyot ütött rám. Az ütés egész idegrendszeremet megbénította, egyet hörögtem kínomban, aztán megint féláljultságba estem.

Mikor újra magamhoz tértem, és láttam, hogy új vallatáshoz készülnek, egy pillanatra kétségbeesés fogott el, jaj, inkább meghalni, inkább meghalni, mint tovább szenvedni ilyen állati módon... A pihenő végére értünk. Hallottam, ahogy az óriás-hóhér oktatta a segédet: vigyázni kell, az ilyen nagy ütések a herére halált is okozhatnak. Apró kis ütések szabad csak, hogy a fájdalom állandósuljon, de a pasi állandóan magánál legyen mindaddig, amíg idegrendszere a fájdalomtól felmondja a szolgálatot...

— Most vigyázz! — magyarázta —, a fejütésnél is csak apró, alig fájdalmas ütések... tíz—húsz—száz... addig, amíg őrjöngeni nem kezd... Az ellenálló-képességét kell megtörni... az idegeit kell tönkre tenni, amikor már nem ura az akaratának... akkor beszélni fog!

Es záporozott fejemre az enyhe ütések végtelenje. Síró-nevető ingerek rohamoztak, ordítottam, hörögtem, de még volt akaraterőm. Nem beszéltem.

Délután négy óra lehetett, amikor abbahagyták a verést. A hóhér-óriás felkapott félkézzel a földről és a sarokba hajított.

— Beszélsz te holnap, vagy holnapután... vagy soha napján... akkor bekaparunk egy árokba és soha senki nem fogja megkérdezni, hova tűntél el. Most háború van, öregem... százával esnek el a haza védelmében... Ki fog keresni egy hazaárulót?

*

Felvittek a nyárikonyhába. A rettenetes kínzástól forróság öntött el. A ruhám csurom víz volt, s mint jeges lepedő tapadt testemhez. Minden porcikám reszketett. Torkom bedagadt a sok megerőltető ordítástól, szám kipállott, nyelvem megdagadt, véres nyál csurgott a ruhámra. Annyi erőm sem volt, hogy megpuffadt kezem fejével megtöröljem a számat. A nyárikonyha egyik sarkában benzines hordó állott, mellette két egymásra fektetett teherautó-gumi. Egy pokrócot dobtak rám, belecsavartak, és beleültettek az autógumikba. Térdtől a két lábam kilógott és a nyakszirtemen feküdtem.

Egy csendőr őrizetére bíztak.

— Ha szökní akar — mondta Bányai —, durrantson belé...

A csendőr végignézett rajtam, aztán harsányan kiáltotta:

— Igenis!

Mindenki kiment a nyárikonyhából, magamra maradtam kínzó fájdalmammal és megkínzott gondolataimmal.

Most már világos volt előttem... egy óriás méretű lebukás történt, de hogyan történhetett... A feltett kérdésekből világosan lehet következtetni, hogy Kolozsvárt, a tartományi központban, és a Maros mentén is voltak lebukások.

Több mint hét órai kínzás után egyetlen szót sem szóltam. De hogy fogom bírni ezután? Bizonyítékok, konkrét vallomások vannak a kezükben..., de sok kitalált dolgot is feltaláltak. Naív, ostoba módon... Mit lehet tenni? Mit kell tennem...? Hallgatni... ez az egyetlen helyes, amit tehetek... De meddig bírom? Meddig bírja az emberi szervezet a kínzásokat?! Mikor törik meg az akaraterő?? és mivel lehet megtörni? Meddig tűri az ember idegrendszere a szenvedést? És mi lesz, ha nem bírja tovább? Szörnyű! Inkább meghalni...

Csendőr sétál az ajtó előtt, időnként benéz, aztán tovább sétál. Gondtalanul fütyörész egy dalt. A dal szerelemről szól..., mi mást fütyörészhet egy fiatal legény? Lehet, a babájára gondol, lehet, szereti a lányt... No, de tud-e egy csendőr szeretni? Tud az, bizonyára, csendőr módra.

En nemcsak az asszonyomat szeretem... én az embereket is szertem. Azért vállalkoztam, azért vállaltam... Mit vállaltam? 12 év óta a számkivetett életét

az országban és a nagyvilágban... Név nélkül, örök veszéllyel dacolva járni városról városra, sűrű esőben, koromsötét éjszakákban lopakodni az országhatárokon át. Más ifjút ragyogó szemmel várt a szeretője, összebújtak, suttozva tervezgettek. Engem éveken át senki sem várt... Nem lobbantott lángot egy ragyogó kék vagy fekete szem a szívemben. S ha lobbantott, eloltotta a számkivetettség. Nekem is suttozta egyszer egy lány könnyek között: „Tíz évig is várok rád!” Még két év sem telt el, s már másnak lett az asszonya. Igen, én is suttoztam számtalanszor éjszakákon át... suttoztam hozzám hasonlókkal, kik népüket, osztályukat szeretik, akikben a tudat magasan lobogva ég, mint óriási világító fáklya. Én is suttoztam a szabadság szerelmeseivel... én is tervezgettem, de nemcsak a magam életét, hanem mindannyiunkét, akiket megfosztottak a szabadságtól, a szerelemtől, a boldogságtól.

Lankadt tudatomat próbáltam feltüzelni. Okosan, tudatosan igyekeztem gondolkodni. De a következetes, tudatos gondolkodás mindegyre cserben hagyott.

Az asszonyomra gondoltam, akivel alig három éve múlt, hogy együtt vagyok... Együtt vagyok? Együtt voltam... És milyen három év! Hogy csavart, dögönyözőtt az élet, de szembeszálltunk nyomorral, munkanélküliséggel, betegséggel... és legyőztük. Az asszonyomra gondoltam, csillogó barna szemét láttam, átsugárzott a távolságon. Vajon mit csinál? Nem, egész biztosan nem jajgat, nem sopánkodik, nem sajnálatja magát. Egész biztosan nem sír, nem könnyörög a hóhéroknak, csak akkor fognak kibuggyanni szeméből a könnyek, ha egyedül lesz... otthon. Egy négy méterszer négy méteres kis szoba, ez az otthon... ez a mienk... ez volt a mienk. És vajon, mi lesz ezután? Mély érzékenység fogott el... Küszködtem ellene... Jaj, csak ne gondolni rá... ne látni szép fehér arcát, ne gondolni a mosolyára, hajára, járására, ölelésére. Ne gondolni arra, hogy most ő is szenved. Ne gondolni semmire, csak arra, hogy erősnek kell lennem! Semmire sem gondolni, ami gyengít, csak arra, ami erőt ad a szörnyűségek továbbbi elviselésére, csak arra gondolni, ami erőt ad, hogy olyan csukott maradjon a szám, mint a holtaké. Egyetlen szó kiejtése mások szenvedését okozná, és bomlasztaná azt az erőt, amelynek szét kell zúznia a szabadság bilincseit.

*

Délután 6 órakor a kis autó utánam jött. Mivel nem tudtam járni, két csendőrt a vállamnál és a lábamnál fogva kihozott, és betuszkolt a kis autóba. Félig apátiába esve találgattam, vajon hova visznek?

A kis autó befordult a 82-es kaszárnya udvarára, és megállt néhány méter távolságra a már ott sorakozó kóberes katonai teherautók mellett.

Veress Pál

